

Received: 21 May 2020

Revised: 6 January 2021

Accepted: 10 January 2021

ศาสนสถานของชุมชนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก: การสำรวจเบื้องต้น

RELIGIOUS PLACES OF THE COMMUNITY

ALONG DAMNOENSADUAK CANAL: PRELIMINARY SURVEY

อิทธิพร ขำประเสริฐ¹Itthiporn Khumprasert¹สงกรานต์ กลมสุข²Songkran Klomsook²

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอการสำรวจศาสนสถานของชุมชนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกและเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ศาสนสถานของชุมชน ทำการสำรวจจากแผนที่ดาวเทียมของกูเกิล พร้อมกับการลงพื้นที่เก็บข้อมูล จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น พบว่า มีศาสนสถานรวมทั้งหมดจำนวน 44 แห่ง สามารถจัดประเภทออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่ ศาลเจ้า/โรงเจ จำนวน 28 แห่ง วัด/วิหารในพระพุทธศาสนา จำนวน 14 แห่ง และโบสถ์คริสต์สังกัดนิกายโรมันคาทอลิก จำนวน 2 แห่ง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่น รวมทั้งภาคประชาสังคมควรมีส่วนร่วมกันในการบริหารจัดการโดยจัดทำแผนอนุรักษ์ และตั้งกองทุนอนุรักษ์ ตลอดจนการศึกษาค้นคว้าวิจัยในประวัติศาสตร์ความเป็นมา ลักษณะสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม การบันทึกปูชนียวัตถุที่สำคัญ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถาน เพื่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจของชุมชนในพื้นที่และผู้สนใจต่อไป

คำสำคัญ: ศาสนสถานของชุมชน; คลองดำเนินสะดวก; การอนุรักษ์ศาสนสถาน

¹ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยคริสเตียน, อีเมล: aunt.itthiporn@gmail.com

¹ Office of the President, Christian University of Thailand, e-mail: aunt.itthiporn@gmail.com

² คณะสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยคริสเตียน, อีเมล: mr_songkran@hotmail.co.th

² Multidisciplinary College, Christian University of Thailand, e-mail: mr_songkran@hotmail.co.th

Abstract

This article aims to present a survey of religious sites in the communities on the banks of Damnoen Saduak Canal and to recommend religious preservation practices in the communities. The survey was conducted with Google satellite map and data collection onsite. It is found in the initial data survey that there are 44 temples in total, which can be categorized into 3 main groups which are 28 shrines / vegetarian halls, 14 Buddhist temples / chapels, and 2 Roman Catholic churches. It is recommended that relevant local authorities and civil society organizations should participate in the management by creating a conservation plan and establish a conservation fund. The research studies about the history of architecture, arts, important artifacts, traditions related to religious places should also be conducted to provide knowledge and understanding among local communities and those who are interested.

Keywords: Religious places of the community; Damnoen Saduak canal; Religious preservation

1. บทนำ: ความสำคัญของคลองดำเนินสะดวกในมิติประวัติศาสตร์

คลองดำเนินสะดวก เป็นคลองที่ขุดขึ้นจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นคลองที่ขุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำแม่กลองกับแม่น้ำท่าจีน ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี และอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม มีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)³ สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองขุดคลองดำเนินสะดวก ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการขุดคลองดำเนินสะดวก อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การขุดคลองดำเนินสะดวกจึงช่วยส่งเสริมการดำเนินงานหลายด้าน ได้แก่

1.1 การสนับสนุนให้ภาคเกษตรสามารถนำผลผลิตเข้าสู่ตลาดได้รวดเร็วโดยเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมน้ำ หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 การค้าขายของไทยขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะน้ำตาลเป็นสินค้าที่ชาวตะวันตกต้องการมาก ดังนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จึงทรงโปรดฯ ให้มีการขุดคลองขึ้นเพื่อเป็นเส้นทางลำเลียงอ้อยและน้ำตาลจากแหล่งผลิตเข้าสู่ตลาดให้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น แหล่งปลูกอ้อยและแหล่งผลิตน้ำตาลที่สำคัญของประเทศส่วนหนึ่งอยู่ทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตก อันประกอบด้วยเมืองนครไชยศรี เมืองราชบุรี และเมืองเพชรบุรี คลองขุดที่ใช้เชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมทางน้ำสำคัญ คือ คลองเจดีย์บูชา คลองภาษีเจริญ และคลองดำเนินสะดวก โดยเฉพาะคลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวกมีความสัมพันธ์กันมาก โดยคลองภาษีเจริญเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนฝั่งตะวันออกกับแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก แนวคลองทั้งสองเป็นเส้นต่อเนื่องกันโดยที่มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านกลางซึ่งจะทำให้เดินทางติดต่อกันของชุมชนระหว่างหัวเมืองแม่น้ำเจ้าพระยาแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ เมืองราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร นครไชยศรี และกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างสะดวกและทั่วถึงกันโดยตลอด (พรณทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกุล, 2537, น. 49)

1.2 การยึดโยงความสัมพันธ์ในการปกครองหัวเมืองภาคตะวันตกกับส่วนกลาง การขุดคลองเชื่อมระหว่างกรุงเทพมหานครกับหัวเมืองใกล้เคียง ส่งผลให้อาณาจักรส่วนกลางสามารถปกครองหัวเมืองฝั่งตะวันตกได้อย่างทั่วถึง เนื่องจากการคมนาคมที่สะดวกขึ้น ทำให้สามารถสื่อสารข้อมูล และการระดมสรรพกำลังทางการเมือง ทรัพยากร เพื่อนำมาสนับสนุนความต้องการของส่วนกลาง นอกจากนี้ เส้นทางดังกล่าวยังใช้ในการเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการเข้าถึงในชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรตามท้องถิ่นต่าง ๆ อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรได้อย่างใกล้ชิดด้วย (ปิยนดา บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ, 2525, น. 49)

³ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินระหว่างปี พ.ศ. 2411-2416

1.3 การอำนวยความสะดวกให้แก่พ่อค้าชาวต่างชาติ ภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจอันสืบเนื่องมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริง ทำให้การค้าขายเป็นไปอย่างเสรี จึงเป็นสิ่งจูงใจให้ชาวตะวันตกที่เป็นพ่อค้าและหมอสอนศาสนา เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก การที่ชาวต่างประเทศจะเข้ามาอยู่ในเมืองไทยนั้นต้องปฏิบัติตามสนธิสัญญา เกี่ยวกับเขตของที่อยู่อาศัย คือ การกำหนดให้ชาวตะวันตกอยู่อาศัยได้เฉพาะบริเวณที่อยู่ห่างจากกำแพงพระนครออกไปราว 200 เส้น (8 กิโลเมตร) หรือภายในระยะเวลาเดินทาง 24 ชั่วโมง ซึ่งบริเวณเหล่านั้น คือ จากกรุงเทพไปถึงเมืองปากน้ำ บางพุดรา ลพบุรี สระบุรี บางขุนาก ศรีราชา เพชรบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี และสุพรรณบุรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงจัดการคมนาคมสำหรับชาวตะวันตกที่อยู่ตามหัวเมืองเหล่านั้น ให้สามารถเดินทางมายังเมืองหลวงได้สะดวกรวดเร็ว เช่น คลองมหาสวัสดิ์ตั้งแต่นนทบุรีไปยังนครไชยศรี คลองภาษีเจริญเชื่อมไปถึงแม่น้ำท่าจีนที่เมืองนครไชยศรี และคลองดำเนินสะดวกเชื่อมไปถึงแม่น้ำแม่กลองที่เมืองราชบุรี (องค์การคำครุสภา, 2503, น. 204)

2. ลักษณะทางกายภาพของคลองดำเนินสะดวก

จุดเริ่มต้นของคลองดำเนินสะดวก เริ่มจากปากคลองซึ่งเชื่อมกับแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางยาง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร ไปจนถึงตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม โดยเริ่มทำการขุดคลองในปี พ.ศ. 2409 ใช้แรงงานคนในการขุดซึ่งส่วนใหญ่เป็นกรรมกรชาวจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยใหม่ ๆ คนไทยพื้นถิ่น คนเขมร คนมอญ เป็นผู้รับจ้างขุด วิธีการขุดคลองดำเนินสะดวกนั้น นับเป็นภูมิปัญญาของคนไทยในระดับท้องถิ่น กล่าวคือ การขุดดินนั้นจะขุดเป็นระยะหนึ่ง เว้นระยะหนึ่ง เมื่อถึงเวลาน้ำหลาก น้ำก็จะกัดเซาะดินส่วนที่ไม่ได้ขุดให้พังไปเอง คลองดำเนินสะดวกขุดแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2411

ภาพที่ 1 คลองขุดที่เชื่อมโยงการคมนาคมไปยังหัวเมืองฝั่งตะวันตก
(ตรึงใจ หุตางกูร และนันทกฤษ ยอตราช, 2560, น. 1)

คลองดำเนินสะดวกเป็นลำคลองที่ตัดได้ตรงไม่คดเคี้ยว ระยะยาว 895 เส้น หรือราว 35.5 กิโลเมตร (หากวัดความยาวจากประตูน้ำบางยางถึงประตูน้ำบางนกแขวกจะมีระยะทางยาว 840 เส้น หรือ 32 กิโลเมตร) ขนาดของคลองมีความกว้าง 6 วา หรือ 12 เมตร ลึก 6 ศอก หรือ 3 เมตร ปัจจุบันคลองบางช่วงอาจมีความกว้างกว่าเดิม เพราะน้ำกัดเซาะตลิ่งจนพัง แต่ในบางช่วงก็อาจมีความแคบเนื่องจากการรูกำพื้นที่จากตึ๊งบ้านเรือนของประชาชน นอกจากนี้ทุก ๆ ระยะ 100 เส้น หรือ 4 กิโลเมตร ได้มีการปักเขตเป็นหลักเสาหินสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ไว้รวม 8 หลัก สาเหตุที่ต้องมีการปักเสาหินตามพื้นที่ต่าง ๆ ไว้บริเวณริมฝั่งคลองนั้น ตรงใจ หุตางกูร และนันทกฤช ยอดราช (2560, น. 2) ได้วิเคราะห์ว่า วิถีคลองแต่เดิมคนโบราณจะนับคั้งน้ำเป็นหมุดหมายของระยะทางในการสื่อสารสำหรับการเดินทาง แต่การขุดคลองดำเนินสะดวกซึ่งขุดใหม่เป็นการขุดคลองผ่านพื้นที่เกษตรกรรมและปารักซึ่งลำคลองมีลักษณะเป็นเส้นตรง ทำให้การลำดับคั้งน้ำของคลองเพื่อกำหนดให้เป็นหมุดหมายของระยะทางจึงไม่สามารถใช้ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้การเดินทางในลำคลองที่มีความยาวเป็นเส้นตรงจำเป็นต้องมีหมุดหมายบอกระยะทาง ลักษณะของเสาหินที่ปักลงเป็นหมุดบอกหลักเขตนั่นทำด้วยหินแกรนิต มีคำจารึกบอกระยะทางด้วยตัวเลขไทย ตัวเลขโรมัน และตัวเลขจีน นัยของการบอกระยะทางด้วยข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ที่สัญจรไปมาในคลองดำเนินสะดวกมีทั้งคนไทย ชาวตะวันตก และชาวจีน เนื่องจากวัตถุประสงค์หลักของการขุดคลองดำเนินสะดวก คือ การขนส่งสินค้าโดยเฉพาะในอุตสาหกรรมน้ำตาลที่ดำเนินการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ต่อเนื่องมาด้วยความรุ่งเรืองมากจากการสำรวจพบว่า มีโรงงานน้ำตาลริมแม่น้ำท่าจีน จำนวน 23 แห่ง ในปี พ.ศ. 2408 (วารึกา มังกะลัง, 2556, น. 84) ซึ่งลงทุนโดยชาวจีนที่มีเงินทุนสะสมและบริษัทลงทุนของชาติตะวันตก ดังนั้นคลองดำเนินสะดวกจึงเป็นเส้นทางลำเลียงวัตถุดิบจากแม่น้ำแม่กลองไปยังแม่น้ำท่าจีนได้อย่างสะดวก รวมทั้งสองฝั่งคลองยังมีชาวจีนที่เข้ามาจับจองพื้นที่ทำการเกษตร การเดินเรือสินค้า การต่อเรือ และเป็นพ่อค้าขายสินค้า เป็นต้น การปักหลักเสาหินเพื่อบอกระยะทางนี้จึงได้กลายเป็นชื่อที่เรียกขานชุมชนตามหลักต่างๆ อาทิ หลักสอง หลักสาม หลักสี่ หลักห้า หลักหก หลักเจ็ด หลักแปด เป็นต้น

ภาพที่ 2 เสาคินแสดงหลักเขตคลองดำเนินสะดวก
(พระครูสิริวรรณวิวัฒน์, 2544, ไม่ปรากฏเลขหน้า)

3. การก่อตั้งชุมชนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก

ชุมชนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก เริ่มขยายตัวมากขึ้นภายหลังจากการขุดคลองดำเนินสะดวก จากบันทึกพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี พ.ศ. 2452 (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2504) ที่บรรยายว่า “สภาพริมคลองดำเนินสะดวกมีการขยายตัวของชุมชนที่ชัดเจนตั้งแต่หลักที่ 1 เป็นต้นไป มีการเปลี่ยนพื้นที่เดิมที่เป็นป่าจาก ป่าปรัง เป็นพื้นที่ทางการเกษตรกรรม พาณิชยกรรม มีวัดและชุมชนอยู่อาศัย” ซึ่งมีความสอดคล้องกับการศึกษาค้นคว้าของวาริกา มังกะลัง (2556, น. 99) ได้อธิบายลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ไว้ว่า มีกลุ่มคนชาวจีนและชาวไทยพื้นถิ่นทยอยเข้ามาจับจองพื้นที่สองฝั่งคลอง และมีการวางลักษณะอาคารบ้านเรือนที่ใกล้ชิดกัน คล้ายเรือนแถวซึ่งก่อขึ้นด้วยไม้ สันนิษฐานว่าอาจเป็นเรือนแถวค้าขาย เนื่องจากด้านหน้าเรือนแถวนั้นมีเรือจอดหลายลำ อีกทั้งยังปรากฏการตั้งบ้านเดี่ยวริมคลอง ซึ่งด้านหลังของบ้านปลูกเป็นสวนพริกไทย ชาวสวนจะทำการขุดคลองย่อยเพื่อชักน้ำเข้าสู่สวน และสร้างสะพานเล็กข้ามคลองย่อย การขยายตัวของชุมชนริมคลองดำเนินสะดวกในพื้นที่อำเภอดำเนินสะดวกจึงเริ่มที่วัดเป็นศูนย์กลาง โดยวัดที่สำคัญซึ่งมีการสร้างขึ้น คือ วัดปราสาทสิทธิ์ และวัดหลักหกรัตนาราม ในช่วง พ.ศ. 2479 เป็นต้นมา ชุมชนริมคลองจึงเริ่มขยายตัวมากขึ้นมีการสร้างเรือนแถว เรือนไม้ริมน้ำกระจายตามสองฝั่งคลอง จากการศึกษาวิจัยของพรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกุล (2537, น. 66) ได้อธิบายในทิศทางเดียวกันว่า 40 ปีให้หลังการขุดคลองดำเนินสะดวก การตั้งถิ่นฐานเริ่มหนาแน่นขึ้น ทำให้เกิดศูนย์กลางของชุมชนในคลองดำเนินสะดวกที่สำคัญ 2 แห่ง ได้แก่ ชุมชนหน้าวัดปราสาทสิทธิ์ หรือ ชุมชนคลองโพหัก อยู่ในบริเวณหลัก 5 โดยมีวัดปราสาทสิทธิ์เป็นแกนกลางของชุมชน และมีการขุดคลองย่อยที่สำคัญ คือ คลองบัวงามมีเส้นทาง

ขึ้นไปทางตอนเหนือเชื่อมกับคลองโพหัก ซึ่งแต่เดิมมีชุมชนตั้งอยู่แล้ว ความหนาแน่นของประชากรตลอดบริเวณช่วงนี้จึงเพิ่มขึ้น เกิดตลาดนัดทางน้ำที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ตลาดนัดคลองโพหัก” ส่วนอีกหนึ่งชุมชนคือ ชุมชนดำเนินสะดวก อยู่บริเวณตั้งแต่ปากคลองลัดพลีเรื่อยไปจนถึงปากคลองทองหลาง ซึ่งเป็นชุมชนแห่งใหม่หลังการขุดคลอง โดยจุดสำคัญ คือ การที่คลองลัดพลีเป็นเส้นทางลัดที่สามารถใช้เดินทางไปยังเมืองราชบุรีได้เร็วขึ้น จึงมีผู้คนสัญจรไปมาอย่างคับคั่ง และตรงบริเวณปากคลองนี้ยังเป็นที่ตั้งของศาลาห้าห้องหรือศาลาแดง ที่สร้างโดยสมเด็จพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ไว้สำหรับเป็นที่พักของคณงานตอนก่อนขุดคลองดำเนินสะดวก ต่อมาก็กลายเป็นที่พักของผู้คนที่เดินทางไปมาบริเวณใกล้เคียงนี้ยังมีวัดโชติทายการาม เป็นวัดเก่าแก่ที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนอีกนัยหนึ่งด้วย ด้วยปัจจัยทางพื้นที่ของบริเวณนี้จึงนับเป็นจุดสำคัญที่บรรดาเกษตรกรรมจะนำพืชผักผลไม้บรรทุกลงเรือมาค้าขายแลกเปลี่ยนกัน เกิดศูนย์กลางคือ ตลาดน้ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกตลาดนี้ว่า “ตลาดนัดศาลาแดงหรือตลาดนัด 5 ห้อง” การเกิดขึ้นของชุมชนตามหลักเขตต่าง ๆ ริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกนี้ มีเอกลักษณ์ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม รวมทั้งได้สร้างศาสนสถานประเภทต่าง ๆ ได้แก่ วัด วิหาร ศาลเจ้า โบสถ์ ซึ่งใช้เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมร่วมกัน ตลอดจนเป็นพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมตลอดริมสองฝั่งคลอง

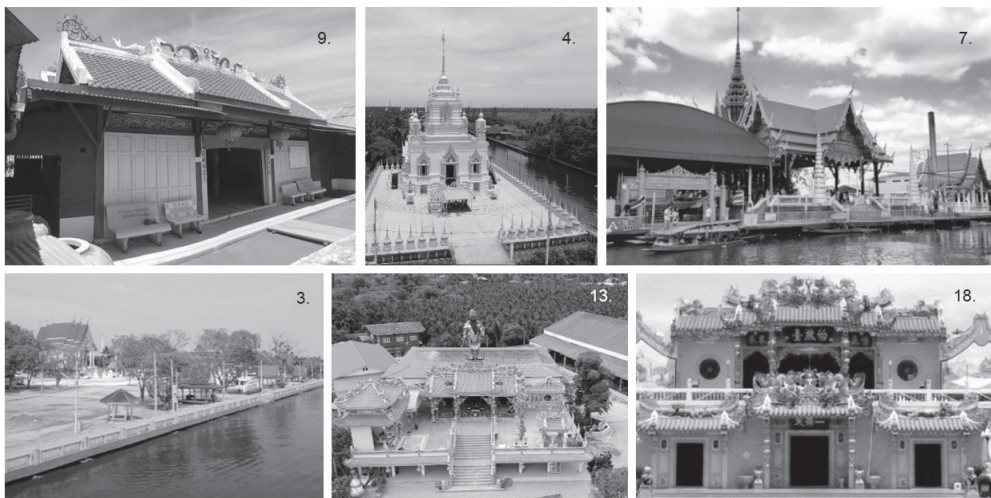
4. การสำรวจ และจำแนกประเภทศาสนสถาน

การสำรวจศาสนสถานริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกในครั้งนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับจำนวนของสิ่งปลูกสร้างตามความเชื่อทางศาสนาของชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองดำเนินสะดวก ซึ่งถือเป็นการรวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรมของชาวคลองดำเนินสะดวกที่สะท้อนผ่านศาสนสถานสำคัญให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น การสำรวจเริ่มต้นตั้งแต่บริเวณด้านทิศตะวันออกของคลองดำเนินสะดวก ซึ่งเชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางยาง อำเภอกะพุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ไปจดสิ้นสุดปลายคลองด้านทิศตะวันตกเชื่อมต่อกับแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม สำหรับวิธีการที่ใช้สำรวจนั้นได้ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากแผนที่ภาพถ่ายดาวเทียมผ่านเว็บไซต์กูเกิล (www.google.com) เป็นหลัก เนื่องจากเป็นแหล่งข้อมูลที่ระบุถึงตำแหน่งของศาสนสถาน พร้อมกันนี้ได้มีการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลและบันทึกภาพจากสถานที่จริงของศาสนสถานที่ไม่ปรากฏแผนที่ รวมทั้งการสอบถามข้อมูลจากคนในแต่ละชุมชน

การสำรวจเบื้องต้นครั้งนี้ พบศาสนสถานที่ตั้งอยู่เรียงรายอยู่ตามสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกและอยู่ถัดเข้าไปในคลองซอย จำนวน 44 แห่ง ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร จำนวน 18 แห่ง จังหวัดราชบุรี จำนวน 24 แห่ง และจังหวัดสมุทรสงคราม จำนวน 2 แห่ง หากพิจารณาจัดกลุ่มประเภทศาสนสถานตามคติความเชื่อทางศาสนา สามารถจำแนกจำนวนเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ ศาลเจ้า/โรงเจ จำนวน 28 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 63.6 วัด/วิหารในพระพุทธศาสนา จำนวน 14 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 31.8 และโบสถ์คริสต์สังกัดนิกายโรมันคาทอลิก จำนวน 2 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 4.6 ตามลำดับ (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนรายชื่อศาสนสถานจำแนกตามประเภทความเชื่อและจังหวัด (อิทธิพร ขำประเสริฐ, ประเทศไทย, 2562)

จังหวัดสมุทรสาคร		
วัด/วิหาร	ศาลเจ้าจีน	โบสถ์คาทอลิก
1. วัดบางยาง 2. วัดสวนส้ม 3. วัดหลักสองราษฎร์บำรุง 4. วัดราษฎร์ศรัทธากะยาราม 5. วัดธรรมจริยาภิรมย์ 6. วัดใหม่ราษฎร์นุกูล 7. วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร 8. วัดปทุมทองรัตนาราม	9. ศาลเจ้าอาม่าบางยาง 10. ศาลเจ้าแม่กวนอิม (หลักสอง) 11. ศาลเจ้ากั้วเที่ยงเนี้ยว 12. ศาลเจ้าอาม่าเที่ยงโหวเซี้ยบ้อ 13. โรงเจไท่เอ็กตั่ว (ศาลเจ้าพ่อสำเร็จ) 14. ศาลเจ้าฉือปุยเนี้ย 15. ศาลเทพเจ้าแช่มหึงเจียงคุณ (โรงเรียนวัดปทุมทองรัตนาราม) 16. ศาลเจ้าหลวงพ่อไต้เสี้ย 17. ศาลเจ้าพ่อเขาดกทั้ง 5 18. มูลนิธิแพร่ศิลปธรรมการกุศล สงเคราะห์ เม่งซวงเซียงตั่ว	-
จังหวัดราชบุรี		
วัด/วิหาร	ศาลเจ้าจีน	โบสถ์คาทอลิก
1. วัดปราสาทสิทธิ์ 2. วัดหลักหกรัตนาราม 3. วัดอุบลวรรณาราม 4. วัดราษฎร์เจริญธรรม 5. วัดโชติทายการาม 6. วิหารหลวงพ่อบ้านแหลม หลวงพ่อเขาตะเครา	7. มูลนิธิตั้งสกุลการกุศล 8. ศาลเจ้าเตยสีโจวซือ 9. ศาลเจ้ากิมเซียงกง 10. ศาลเจ้าพ่อหึงเจีย (ที่เขียนไต้เสี้ย) 11. ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง 12. ศาลเจ้าท่งเฮงตั่ว 13. ศาลเจ้าซิมโจ้วกง 14. ศาลเจ้าซ้อฮกตั่ว (ตั่วแคะ) 15. ศาลเจ้าจิ้นเซ่งตั่ว (วัดกั้ว) 16. ศาลเจ้าพ่อเสื่อ(ตั่วเหล่าเอี้ยกง) 17. ศาลเจ้าแม่ธรณี (ตั่วบ่อน้ำ) 18. ศาลเจ้าฮ้อกตั่ว 19. ศาลเจ้าซำปอกง 20. ศาลเจ้าหลวงปู่ตันไทร 21. ศาลเจ้าท่งจีตั่ง (เจตัง) 22. ศาลเจ้าแม่ทับทิม (โหว-ไต้) 23. ศาลเจ้าฟ่งไถ่-ฮะฮ้อตั่ว	24. วัดพระแม่สายประคำ โรงเรียนวันทามาริอา
จังหวัดสมุทรสงคราม		
วัด/วิหาร	ศาลเจ้าจีน	โบสถ์คาทอลิก
1. วัดเจริญสุขารามวรวิหาร	-	2. อาสนวิหารพระแม่บังเกิด บางนกแขวก

ภาพที่ 3 กลุ่มศาสนสถานในจังหวัดสมุทรสาคร
(อิทธิพร ขำประเสริฐ, ประเทศไทย, 2562)

ภาพที่ 4 กลุ่มศาสนสถานในจังหวัดราชบุรี
(อิทธิพร ขำประเสริฐ, ประเทศไทย, 2562)

ภาพที่ 5 กลุ่มศาสนสถานในจังหวัดสมุทรสงคราม
(อิทธิพร ขำประเสริฐ, ประเทศไทย, 2562)

สภาพของศาสนสถานริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก จากการประเมินเบื้องต้นตามแนวคิดของผู้สำรวจใน 4 มิติ พบว่า

4.1 ด้านประวัติความเป็นมา ศาสนสถานประเภทวัดและโบสถ์คริสต์ มีการรวบรวมข้อมูลในรูปแบบของเอกสารประวัติความเป็นมา สิ่งที่สำคัญภายในศาสนสถาน เช่น พระพุทธรูป เจดีย์ รูปปั้นที่เป็นรูปเคารพต่าง ๆ ไว้ ทำให้สามารถศึกษาข้อมูลได้ในระดับหนึ่ง ขณะที่ศาลเจ้า/โรงเจ พบว่า ยังไม่มีการบันทึกข้อมูลในลักษณะเดียวกับศาสนประเภทวัดไว้อย่างเป็นระบบ สามารถรับรู้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้จากการบอกเล่าปากต่อปากจากผู้ดูแลศาสนสถาน และชาวบ้านซึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงซึ่งเป็นผู้สูงอายุเท่านั้น จึงควรมีการศึกษาข้อมูลให้เป็นระบบชัดเจนมากขึ้น

4.2 ด้านลักษณะสถาปัตยกรรม มีดังนี้

4.2.1 ลักษณะทางสถาปัตยกรรมประเภทวัด/วิหาร เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในยุครัตนโกสินทร์สมัยปรับปรุงประเทศ (รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา) โดยภายในศาสนสถานแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส วัดแต่ละแห่งมีถาวรวัตถุที่เป็นองค์ประกอบหลัก ได้แก่ พระอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ หอระฆัง วัดบางแห่งมีพระพุทธรูปสำคัญเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนในพื้นที่ มีการสร้างศาลาจตุรมุขประดิษฐานไว้บริเวณริมคลอง เช่น หลวงพ่อศรีธรรมราช วัดบางยาง หลวงพ่อพุทธสุโขทัย วัดหลักสอง หลวงพ่อโต วัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร หลวงพ่อแดง วัดอบลวรรณราม เป็นต้น

4.2.2 ศาลเจ้า ชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกมีทั้งชาวจีนแต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน กวางตุ้ง และฮากกา (จีนแคะ) จึงสันนิษฐานได้ว่าลักษณะของสถาปัตยกรรมศาลเจ้ามีหลายรูปแบบ ซึ่งสัมพันธ์กับวัฒนธรรมชาวจีนแต่ละกลุ่ม ได้แก่ 1) สถาปัตยกรรมแบบเฉาฮ่านของชาวแต้จิ๋ว 2) สถาปัตยกรรมแบบหมิ่นหนานของชาวฮกเกี้ยน 3) สถาปัตยกรรมแบบกวางฝูของชาวกวางตุ้ง และ 4) สถาปัตยกรรมแบบเค่อของชาวฮากกา (สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร, 2559, น. 28-29) จึงควรมีการประเมินโดย

ผู้เชี่ยวชาญว่าลักษณะของสถาปัตยกรรมของศาลเจ้าเงินที่ตั้งอยู่ริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกเป็นไปในรูปแบบใดเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการและชัดเจน อย่างไรก็ตามจากการสำรวจเบื้องต้น พบว่า ลักษณะของอาคารของศาลเจ้ามีทั้งก่อสร้างด้วยไม้ และก่อเป็นอาคารปูน บริเวณเรือนหลังคามีการประดับปูนปั้นรูปสัตว์และสัญลักษณ์มงคลตามคติความเชื่อแบบจีน ภายในศาลเจ้าประดิษฐานพระพุทธรูป และรวมถึงเทวรูปตามคติความเชื่อแบบเต๋าและลัทธิขงจื้อ เช่น พระพุทธเจ้า 3 พระองค์ (พระศากยมนิพุทธเจ้า หรือพระสมณโคตม) พระอมิตาภพุทธะ พระโฆษชัยคุรุไวฑูรยประภาตถาคตหรือเอี้ยวซือโผว พระโพธิสัตว์ หรือเจ้าแม่กวนอิม จักรพรรดิเก้าพระองค์ โจวซือกง สวนเทียนช่างตี (เจ็กเซียนฮ่องเต้) เทพเจ้าปูนถ้ำก่ง เจ้าแม่ทับทิม เจ้าพ่อกวนอู เทพไต้ฮงกง เจ้าแม่ธรณี เทพแปดเซียน พระอรหันต์ เป็นต้น นอกจากนี้ในศาลเจ้าบางแห่งยังมีอาคารโรงไม้ ไม่มีฝาผนังซึ่งใช้สำหรับแสดงอุปรากรจีนบริเวณด้านหน้าของศาลเจ้า

4.2.3 โบสถ์ในคริสต์ศาสนาที่มีอยู่จำนวน 2 แห่ง ได้แก่ อาสนวิหารพระแม่บังเกิดก่อสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบโกธิค และวัดพระแม่สายประคำก่อสร้างด้วยสถาปัตยกรรมแบบโกธิคและแบบปัลลาดิโอ ภายในมีการประดับด้วยภาพเขียนกระจกสี มีรูปปั้นพระเยซู พระแม่มารีย์ และนักบุญสำคัญตามความเชื่อ

4.3 ด้านประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนสถาน ทุกศาสนสถานมีประเพณีทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับศาสนสถาน ได้แก่ ประเพณีวัด/วิหาร มีการจัดกิจกรรมตามประเพณีของไทยในทุกเทศกาล และงานประจำปี ซึ่งเป็นวันสำคัญของวัด/วิหาร ประเพณีศาลเจ้า/โรงเจ มีการจัดกิจกรรมประจำปีซึ่งเป็นวันสำคัญของศาลเจ้า/โรงเจ และกิจกรรมตามประเพณีจีนที่โดดเด่นมากที่สุดคือในช่วงเทศกาลถือศีลกินเจ ประเพณีโบสถ์คริสต์ มีการจัดกิจกรรมประจำปีซึ่งเป็นวันสำคัญของโบสถ์ และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคริสต์ศาสนาในเทศกาลต่าง ๆ

4.4 ด้านการอนุรักษ์ศาสนสถาน ทุกศาสนสถานมีคณะกรรมการดำเนินงานประจำจากคนในชุมชน และจัดให้มีการปรับปรุงดูแลอาคาร สิ่งปลูกสร้างภายใน ศาสนสถานให้อยู่สภาพที่สมบูรณ์ สวยงาม และให้ความพร้อมในการใช้งาน ซึ่งเงินทุนที่ใช้ในการดูแลนั้นระดมทุนจากสมาชิกของคนในชุมชนและผู้มีจิตศรัทธาในโอกาสเทศกาลประจำปีของศาสนสถาน และเทศกาลตามประเพณี แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าวิธีการอนุรักษ์ศาสนสถานเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักวิชาการหรือไม่ เนื่องจากยังไม่มีมีการประเมินคุณค่าของศาสนสถานเหล่านี้ในมิติทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ว่าควรจะใช้แนวทางการอนุรักษ์อย่างไร

5. ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนสถานกับวิถีชีวิตผู้คนริมสองฝั่งคลอง

การสำรวจครั้งนี้สามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของศาสนสถานต่าง ๆ ที่มีต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวคลองดำเนินสะดวกได้ ดังนี้

5.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชาวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก จากการวิเคราะห์แผนที่ภาพถ่ายดาวเทียม พบว่า ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเป็นแบบเส้นตรง (Line settlement) กล่าวคือเป็นการตั้งบ้านเรือนที่เรียงรายกันไปตามเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยการตั้งบ้านเรือนจะกระจายอยู่รอบ ๆ ย่านชุมชนที่เป็นศูนย์กลาง เช่น วัด โบสถ์ ศาลเจ้า โรงเรียน หรือแหล่งการค้า เป็นต้น ซึ่งบ้านเรือนเหล่านี้จะตั้งอยู่อย่างกระจายบนพื้นที่เกษตรกรรมของตนเอง เนื่องจากความสะดวกในการประกอบอาชีพ ดังจะเห็นได้จากความหนาแน่นของชุมชนที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ตามสองฝั่งคลอง โดยหากพิจารณาในช่วงพื้นที่จังหวัดสมุทรสาคร ตั้งแต่บริเวณปากคลองดำเนินสะดวกที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำท่าจีนเป็นต้นมา บ้านเรือนชุมชนจะกระจุกตัวอยู่กันอย่างหนาแน่นในพื้นที่ย่านบ้านแพ้วมากที่สุด เนื่องจากบริเวณดังกล่าวเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การปกครอง การให้บริการด้านโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีตลาดบ้านแพ้ว โรงพยาบาลบ้านแพ้ว ที่ว่าการอำเภอ เป็นจุดสำคัญของย่านนี้ และมีชุมชนในย่านวัดหลักสี่ วัดหลักสอง วัดสวนส้ม วัดราษฎร์ศรัทธากะยาราม และวัดบางยางที่มีการตั้งบ้านเรือนในระดับความหนาแน่นที่รองลงมาสังเกตได้จากช่วงระยะการตั้งบ้านเรือนริมคลองที่สลับกับพื้นที่เกษตรกรรม โดยมีระยะห่างกันพอสมควร บางช่วงพื้นที่เกษตรกรรมประชิดกับลำคลอง

ในพื้นที่ช่วงจังหวัดราชบุรีอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะของการตั้งบ้านเรือนที่หนาแน่นตลอดแนวคลองมากกว่าพื้นที่จังหวัดสมุทรสาครและสมุทรสงคราม โดยพิจารณาได้ตั้งแต่บริเวณย่านวัดปราสาทสิทธิ์เรื่อยมาจนถึงเทศบาลศรีดอนไผ่ และบริเวณชุมชนย่านวัดหลักหกเป็นต้นไป จนถึงวัดโชติทายการามเป็นเพราะบริเวณดังกล่าวเป็นศูนย์กลางการทำการกิจกรรมของคนในชุมชนเช่นกัน กล่าวคือ ชุมชนย่านวัดปราสาทสิทธิ์มีสถานที่สำคัญประกอบไปด้วย สถาบันการศึกษาหลายแห่ง ได้แก่ โรงเรียนประสาทรัฐประชากิจ วัดพระแม่สายประคำ โรงเรียนวันทามาริอา โรงเรียนชุมชนวัดปราสาทสิทธิ์ อีกทั้งยังมีหน่วยงานราชการ ได้แก่ เทศบาลตำบลศรีดอนไผ่ และสถานที่ตำรวจภูธรหลักห้า ขณะที่อีกศูนย์กลางหนึ่ง คือ บริเวณชุมชนย่านวัดหลักหกเป็นต้นไปจนถึงวัดโชติทายการาม มีที่ว่าการอำเภอ และตลาดน้ำดำเนินสะดวกซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งย่านตลาดสดดำเนินสะดวก ที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญของคนในอำเภอดำเนินสะดวก และศูนย์รวมของการขนส่งรถโดยสารสาธารณะอีกหลายเส้นทาง ทั้งสองย่านดังที่กล่าวมามีศาสนสถานสำคัญทั้งวัด ศาลเจ้า ตั้งกระจายอยู่ถึง 24 แห่ง ซึ่งมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ การมีศาสนสถานปรากฏอยู่จำนวนมากนี้ย่อมสะท้อนถึงการมีชุมชนอยู่รายล้อมรอบตามไปด้วยนั่นเอง

สำหรับในพื้นที่ช่วงจังหวัดสมุทรสงคราม ความหนาแน่นในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะอยู่ตั้งแต่วัดเจริญสุขารามเรื่อยไปจนถึงบริเวณปากคลองดำเนินสะดวกด้านทิศตะวันตกที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำแม่กลอง โดยมีชุมชนคริสต์ศาสนิกชนย่านบางนกแขวกที่มีวัดพระแม่บังเกิด ซึ่งมีสถาบันการศึกษา ได้แก่ โรงเรียนดรุณานุเคราะห์ โรงเรียนนารีวัฒนา และวัดเจริญสุขารามซึ่งมีโรงเรียนวัดเจริญสุขาราม และโรงเรียนเมธีคุณะวัฒนวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของชุมชนละแวกนี้

5.2 การประกอบอาชีพของชาวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก จากการสำรวจพื้นที่และวิเคราะห์ข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียม แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ตลอดแนวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกและลึกเข้าไปตามคลองซอยต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากยังเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของผู้คนสองฝั่งคลอง เนื่องจากเป็นอาชีพที่มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ โดยปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนการทำเกษตรกรรมของชาวสองฝั่งคลองให้สามารถดำรงอยู่ได้ คือ การมีคลองดำเนินสะดวกและระบบของคลองซอยต่าง ๆ ที่มีแหล่งน้ำเข้าถึงได้ตอนในของทุกพื้นที่สองฝั่งคลอง เกษตรกรจึงสามารถใช้ประโยชน์จากน้ำไปทำการเกษตรกรรมได้ตลอดทั้งปี จึงเป็นที่มาของการเพาะปลูกพืช ผัก ผลไม้นานาชนิด สร้างรายได้ให้กับเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในปัจจุบันการขนส่งสินค้าเกษตรเพื่อส่งออกจัดจำหน่ายจะไม่ได้ใช้เส้นทางน้ำเป็นหลักเหมือนในอดีต แต่ก็มีโครงข่ายถนนที่สามารถเข้าถึงบ้านเรือนเกษตรกรเกือบทุกหลัง เพื่อใช้ในการลำเลียงสินค้าไปจำหน่ายได้อย่างสะดวก สำหรับบทบาทของศาสนสถานที่มีต่อการเกษตรกรรมในพื้นที่สองฝั่งคลองดำเนินสะดวกนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่ปรากฏจากความเชื่อของเกษตรกรที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของวัด ศาลเจ้า โบสถ์ ในแต่ละชุมชนศรัทธาอันถึก ในการเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เพื่อลดบันดาลให้ผลผลิตที่ได้จากการทำเกษตรมีความอุดมสมบูรณ์ ให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ และสามารถจะจำหน่ายได้ตามที่คาดหวัง ซึ่งด้านหนึ่งถือได้ว่าเป็นการสร้างกำลังใจให้แก่เกษตรกรในการประกอบอาชีพ เกษตรกรแต่ละรายจึงมีการทำพิธีบูชา เช่น ไหว้ หรือการบนบานศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชน ก่อนการเพาะปลูก และทำการแก้บนในภายหลังเมื่อธุรกิจการเกษตรประสบผลสำเร็จ รวมทั้งการพึ่งพาทางจิตใจของคนในชุมชนกับร่างทรงที่ประจำอยู่ตามศาลเจ้าของชุมชน เป็นต้น

5.3 วัฒนธรรม และประเพณีของชาวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก ศาสนสถานทุกแห่งที่สำรวจล้วนเป็นศูนย์กลางในการพบปะและร่วมทำกิจกรรมทางศาสนา ความเชื่อของผู้คนในแต่ละย่านสองฝั่งคลองวัดในพระพุทธศาสนาและศาลเจ้าทุกแห่งจะมีพระพุทธรูปหรือเทวรูปเคารพที่สำคัญเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน วัดแต่ละแห่งมีการจัดเทศกาลงานบุญตามประเพณีของไทย และที่สำคัญ คือ งานประจำปีของวัดที่คนในแต่ละชุมชนต่างมีส่วนร่วม สนับสนุน และส่งเสริมวัดตามศรัทธา เอกลักษณะทางประเพณีที่สำคัญ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นประเพณีประจำท้องถิ่นของชาวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกไปแล้ว นั่นคือ การแห่พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ไปตามสายน้ำซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีของวัดหลักสี่ราษฎร์สโมสร และวัดปราสาทสิทธิ์ ซึ่งมีการอัญเชิญรูปหล่อจำลององค์หลวงพ่อดโตและหลวงพ่อดไธรรัตน์โรจน์ฤทธิ์ล่องไปตามคลองดำเนินสะดวก โดยมีความเชื่อว่าจะเป็นการสร้างสิริมงคลให้แก่ผู้คนสองฝั่งคลอง ขณะที่บทบาทของศาลเจ้าจีนในแต่ละชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นโดยบรรพชนชาวจีนในอดีตที่อพยพเข้ามาภายหลังการขุดคลองดำเนินสะดวกในยุคบุกเบิกก็มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวไทยเชื้อสายจีนในท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง เป็นทั้งที่พึ่งทางจิตวิญญาณแก่ผู้คน การส่งเสริมการสร้างบุญกุศลในโอกาสเทศกาลสำคัญของแต่ละศาลเจ้า ประเพณีสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนกับศาลเจ้าซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของชาวไทยเชื้อสายจีนในคลองดำเนินสะดวก คือ เทศกาลถือศีลกินเจ ซึ่งใช้ระยะเวลาถึง 10 วัน ถือได้ว่าในพื้นที่อำเภอดำเนินสะดวกมีการจัดกิจกรรม

ดังกล่าวอย่างยิ่งใหญ่ในแต่ละศาลเจ้า เนื่องจากความเชื่อต่อการปฏิบัติศาสนกิจ ชำระล้างจิตใจ และความศรัทธาที่มีต่อศาลเจ้า มีผู้คนในชุมชนท้องถิ่นและทุกทั่วสารทิศต่างแวะเวียนเข้าร่วมกิจกรรมของทุก ๆ ศาลเจ้าเป็นจำนวนมากในทุกปี สำหรับชุมชนชาวคริสต์ศาสนิกชนที่มีอยู่ 2 แห่ง คือ ชุมชนชาวคริสต์ย่านหลักห้าและย่านบางนกแขวก ยังคงรักษาในอัตลักษณ์ ความเชื่อ ซึ่งแสดงออกในรูปของการจัดกิจกรรมทางศาสนาไว้อย่างดี ดังจะเห็นได้จากการไปร่วมกิจกรรมที่โบสถ์ทุกวันอาทิตย์ การจัดงานเทศกาลสำคัญของโบสถ์ในโอกาสต่าง ๆ เช่น การฉลองวัด พิธีมิสซา พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และที่สำคัญไปกว่านั้น คือ การยอมรับหรือการอยู่ร่วมกันบนความแตกต่างทางศาสนา (Religious toleration) ของคริสตชนในชุมชนดังกล่าว ผ่านการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่อยู่ในความดูแลโดยมีการนำกิจกรรม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของต่างศาสนาเข้าไปบูรณาการกับการจัดการเรียนการสอน และการจัดกิจกรรมพัฒนานักเรียนให้เป็นพลเมืองไทยที่มีคุณภาพ

5.4 วิถีทางน้ำของชาวลองดำเนินสะดวก ระดับความสำคัญของการใช้เส้นทางสัญจรทางน้ำของผู้คนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกในปัจจุบันถูกลดความสำคัญลงเป็นลำดับ ทั้งนี้เป็นผลมาจากการตัดถนนหลายสายที่พาดผ่านทั่วทั้งพื้นที่ โดยเฉพาะถนนที่ตัดคู่ขนานไปกับลำคลองดำเนินสะดวกทั้งสองฝั่ง และถนนสายย่อยต่าง ๆ การสร้างสะพานข้ามคลองในหลายจุด ทำให้เกิดการคมนาคมทางบกที่สามารถเชื่อมโยงกันอย่างทั่วถึงในการไปยังสถานที่ต่าง ๆ ถนนจึงเข้ามามีบทบาทแทนการคมนาคมทางน้ำ และการใช้ชีวิตของผู้คนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก ดังจะเห็นได้จากการปลูกสร้างบ้านเรือนในปัจจุบันที่นิยมหันหน้าบ้านเข้าหาถนนมากกว่าหันหน้าเข้าหาลำคลอง วิถีทางน้ำที่ยังปรากฏให้เห็นอยู่จึงยังคงหลงเหลืออยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่จะดำเนินไปเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นหลัก เช่น บริเวณตลาดน้ำคลองต้นเข็ม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการสัญจรทางน้ำอย่างหนาแน่น มีทั้งเรือพายจำหน่ายสินค้า เรือบริการนักท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ ทั้งเรือพายเรือหางยาวให้บริการล่องคลองชมสวนต่าง ๆ ซึ่งการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวจะจำกัดอยู่ในระยะเวลาช่วงเช้าเท่านั้น การสัญจรในคลองดำเนินสะดวก จึงถูกกำหนดจากความต้องการในกิจกรรมการท่องเที่ยวเป็นส่วนใหญ่ เมื่อหันกลับมาพิจารณาศาสนสถาน ที่มีการสำรวจแล้วมีที่ตั้งอยู่ริมคลอง ซึ่งในอดีตการเดินทางไปมาของผู้คนในแต่ละชุมชนนั้นย่อมใช้ลำคลองเป็นเส้นทางหลักเพื่อไปร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่วัด ศาลเจ้า โบสถ์ จัดขึ้นแต่จากการสำรวจพบว่า ในปัจจุบันศาสนสถานเกือบทุกแห่งมีการตัดถนนหรือเส้นทางถนนให้สามารถเข้าถึงได้อย่างสะดวก ทำให้ผู้คนสามารถขับขียานพาหนะส่วนตัวหรือการใช้บริการรถสาธารณะไปยังศาสนสถานต่าง ๆ ได้โดยง่าย ศาสนสถานแต่ละแห่งจึงมีการจัดเตรียมพื้นที่อย่างกว้างขวางเพื่อรองรับยานพาหนะและการสัญจรทางบกของผู้คนที่มาปฏิบัติศาสนกิจของศาสนสถานแต่ละแห่งตามไปด้วย

6. ข้อเสนอแนะเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาศาสนสถานของชุมชน

การสำรวจในครั้งนี้มีข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาสำหรับผู้สนใจและหน่วยงานทั้งภาครัฐ องค์กรชุมชนได้นำไปกำหนดเป็นนโยบายเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชาวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก ดังนี้

6.1 ด้านการศึกษาและวิจัย

6.1.1 การสำรวจในครั้งนี้เป็นเพียงการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับศาสนสถานที่สำคัญริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกเท่านั้น จึงควรมีการสำรวจศาสนสถานเพิ่มเติมหากการสำรวจในครั้งนี้ยังไม่ครอบคลุมถึง และควรมีการจัดทำข้อมูลประวัติความเป็นมา รายละเอียดเกี่ยวกับศาสนสถานนั้น ๆ เช่น ศาสนวัตถุ เทศกาล งานประจำปี เพื่อเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมในรูปแบบดิจิทัลให้แก่ผู้สนใจได้เรียนรู้ในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

6.1.2 ควรมีการศึกษาเป็นพิเศษเกี่ยวกับบทบาทของศาลเจ้าจีนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์กับชุมชน เทศกาลประจำปี ลักษณะทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เชื่อมโยงกับเอกลักษณ์ของชาวจีนแต่ละกลุ่ม ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในเชิงวิชาการทำให้สามารถเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ศิลปะจีนในท้องถิ่น และการส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ศาสนสถานดังกล่าว

6.1.3 ควรมีการจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม (Cultural map) ของคลองดำเนินสะดวกเพื่อรวบรวมข้อมูลด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นด้านต่าง ๆ เช่น ศาสนสถาน ศิลปกรรม ประเพณี ความเชื่อ กลุ่มชาติพันธุ์ โดยพัฒนาทั้งในรูปสื่อสิ่งพิมพ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร และสื่อดิจิทัล ซึ่งจะยังประโยชน์ต่อสถาบันการศึกษาในชุมชนให้สามารถใช้เป็นบทเรียนถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชนและเป็นประโยชน์สำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

6.2 ด้านการบริหารจัดการ

6.2.1 ควรมีการจัดทำแผนพัฒนาอนุรักษ์ศาสนสถานของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ กลยุทธ์ แนวทางดำเนินงาน และตัวชี้วัดความสำเร็จของแผนงาน และจัดให้มีการติดตามประเมินผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องโดยชุมชน

6.2.2 ควรมีการจัดตั้งกองทุนอนุรักษ์ศาสนสถานของชุมชน โดยสำนักงานวัฒนธรรมของแต่ละอำเภอเป็นหลักในการสนับสนุนทุน และส่งเสริมให้เกิดการระดมทุนจากประชาชนแต่ละชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาและอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการบริหารเงินทุนโดยชุมชน

6.2.3 ควรมีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคลองดำเนินสะดวกซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมสารสนเทศเกี่ยวกับคลองดำเนินสะดวกในทุกมิติ ได้แก่ ประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม ภูมิศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ศาสนาและปรัชญา เกษตรศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว เป็นต้น ให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจนในการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชนได้เรียนรู้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นและประชาชนที่สนใจทั่วไป อันจะช่วยเติมเต็มความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวสองฝั่งคลองดำเนินสะดวกทั้งในอดีตและปัจจุบันได้มากยิ่งขึ้น

7. บทสรุป

ศาสนสถานของชุมชนริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก ประกอบด้วยวัดและวิหารศาสนสถาน ในพระพุทธศาสนา ศาลเจ้าจีนตามคติความเชื่อตามลัทธิเต๋าและขงจื้อ และโบสถ์ของคริสต์ศาสนา จากการสำรวจและประเมินข้อมูลเบื้องต้นในด้านมิติประวัติความเป็นมา ด้านลักษณะสถาปัตยกรรม พบว่า บางแห่ง ยังไม่มีการบันทึกข้อมูลและประเมินลักษณะสถาปัตยกรรมให้เกิดข้อมูลที่ชัดเจนและสามารถสืบค้นเรื่องราวได้ ส่วนด้านประเพณีที่เกี่ยวข้องเนื่องพบว่าทุกศาสนสถานมีการสืบสานต่อประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการอนุรักษ์ศาสนสถานผ่านการระดมทุนโดยชุมชน ดังนั้น เพื่อให้ข้อมูลของศาสนสถานริมสองฝั่งคลอง ดำเนินสะดวก มีความครบถ้วนชัดเจนและเป็นระบบ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้ง ภาคประชาคม ควรมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทั้งในด้านของการศึกษาวิจัย และการบริหารจัดการศาสนสถาน ให้เกิดความเหมาะสม เพื่อให้ทุกภาคส่วนสามารถใช้ประโยชน์จากศาสนสถานเหล่านี้ได้ทั้งในมิติทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

8. รายการอ้างอิง

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2504). *บันทึกพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อคราวเสด็จประพาสมณฑลราชบุรี ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ตรงใจ หุตางกูร และนันทกฤษ ยอดราช. (2560). *กลุ่มจารึกเสาหลักสี่คลองภาษีเจริญ-ดำเนินสะดวก ในจังหวัดสมุทรสาคร*. สืบค้นเมื่อ 18 พฤษภาคม 2563 จาก www.sac.or.th
- ปิยนาก บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. (2525). *คลองในกรุงเทพฯ: ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี (พ.ศ. 2325-2525)*. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรรณทิพย์ เปี่ยมพุทธานุกุล. (2537). *วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวกจังหวัดราชบุรี (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- พระครูสิริวรรณวิวัฒน์. (2544). *ประวัติคลองดำเนินสะดวก*. ราชบุรี: เลียงเชียงจงเจริญและรุ่งเรืองสาสน์.
- วาริกา มังกะลัง. (2556). *ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมคลองดำเนินสะดวก ช่วงหลักที่ 5 ถึงหลักที่ 6 จังหวัดราชบุรีและจังหวัดสมุทรสาคร (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต)*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร.
- สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร. (2559). *ศาลเจ้าครุฑสถานแห่งบางกอก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร.
- องค์การการค้าของคุรุสภา. (2503). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เล่ม 1 พ.ศ. 2398-2400*. กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา.
- อิทธิพร ขำประเสริฐ. (2562). *ศาสนสถานสำคัญริมสองฝั่งคลองดำเนินสะดวก: การสำรวจเบื้องต้น*. มปท.